

УДК 342.727/729

Кисельов С. О.

ПОЛІТИЧНА СВОБОДА: ДИЛЕМА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО

Статтю присвячено проблемі взаємозалежності індивідуальної та групової свободи, індивідуального та групового інтересу. Розглядаються соціальні наслідки гендерних квот у парламентах.

Ключові слова: індивідуальна свобода, гендер, квотування.

Ще від часів Аристотеля людина визначалася, та й визначається досі, як істота соціальна (ζῷον πολιτικόν) [1; 2, с. 17]. Ідея людини – Робінзона давно вже не вважається актуальною, адже зрозуміло, що людина стає людиною внаслідок процесу соціалізації. Проте розвиток самого людства можна розглядати під різними кутами зору.

Одним з аспектів такого розвитку, зафіксованим у різноманітних теоріях і навіть наукових напрямках, є вивільнення особистості з лещат соціуму, соціальних традицій. На перший план виходить не соціум (рід), а індивідуальність. Перші імпульси «самоцінності відмінності» виникають лише в епоху Відродження [3]. Проте початок не тільки усвідомлювання себе самоцінною індивідуальністю, не тільки виокремлення часткового з цілого, а й спрямування цих процесів у політичне річчя можна побачити лише в другій половині XIX ст., у 1867 р., коли Дж. Ст. Мілль запропонував введення всезагального виборчого права. Цю дату можна вважати точкою відліку початку *політичної* боротьби соціальних меншин за свої права. Ідею Дж. Ст. Мілля підхопили суфражистки, потім розпочалася Перша світова війна, яка фактично й сприяла наданню в Англії жінкам, старшим за 30 років, виборчого права. З цього моменту теоретична думка й починає осмислювати ці процеси.

Спочатку права меншин в основному стосувалися жіночих прав. Чи можна в такому разі вживати поняття меншини? Якщо порівнювати цей рух з традиціями всього суспільства, то

таке вживання поняття «меншини» буде правомірним. Отже, і ми зупинимося поки що на цих процесах.

Класичним твором феміністичної літератури стала книга дружини Ж.-П. Сартра Сімони де Бовуар «Друга стать». Відтоді спочатку феміністичні, а потім і т. зв. гендерні дослідження міцно посіли своє місце в суспільствознавстві. Стали вже класичними твори таких авторів, як Джудіт Батлер (J. Butler), Х. Ліндберг (H. Lindberg), К. Хорні (K. Horney). В Україні від часів незалежності ця тематика була достатньо популярною в наукових колах, варто згадати І. Жерьобкіну, О. Кисельову, А. Колодій, С. Оксамитну (яка, до речі, започаткувала наукову школу гендерних досліджень), Н. Чухим. Сьогодні в нашій країні гендерну проблематику активно розвивають О. Кісь, Т. Марценюк, А. Рябчук, що є редакторами шостого числа журналу соціальної критики «Спільне», який вийшов 2014 року та присвячений проблемі «Гендер і праця» [4]. Не будемо говорити про численні українські та міжнародні наукові конференції з гендерної проблематики.

Щоправда, на одній такій міжнародній конференції трапився казус: на моє запитання, що ж таке «гендер», шановна гостя зі скандинавської країни відповіла, що це рівність між жінками та чоловіками. Проте за останні п'ять, та навіть більше, років про такі речі вже й не чуно.

Значимість гендерних концепцій не вичерпується виключно теоретичним надбанням – вони мають ще й велике практичне значення. Теоретики

гендерної проблематики – а це переважно жінки – втілили в життя відому тезу К. Маркса: «Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert, es kommt darauf an sie zu verändern» (Філософи лише різним чином *пояснювали* світ, але справа полягає в тому, щоб *змінити* його) [8, с. 4].

У чому ж полягає практичний бік гендерних досліджень? Питання значною мірою риторичне, бо абсолютно зрозуміло, що ця практика веде до сфери політики, тому що саме політичне пронизує всі сфери людського життя, здійснюючи вагомий вплив на кожну з них.

Ще років п'ятнадцять тому одним з основних питань для обговорення на секціях наукових конференцій, присвячених гендерній проблематиці, було питання кількості жінок у представницьких органах влади, наприклад, чому в районних радах України відсоток жінок більший, ніж в обласних радах, а в обласних – вищий за Верховну Раду України. Потім настав час власне теоретичних обговорень, тому що під політичними заявами має бути теоретичне обґрунтування. Це й зрозуміло, спочатку виникає проблема, потім її констатація, далі опис, далі спроби пояснити в різноманітний спосіб, і, нарешті, бачимо на підході «важку артилерію» – теоретичні обґрунтування вирішення проблеми – «свова Мінерви вилітає в сутінках».

У результаті, ми бачимо підміну понять або, якщо бажаєте, творчий розвиток розуміння проблеми. Вимогу всезагального виборчого права для кожного індивіда – що й мав на увазі Дж. Ст. Мілль – дуже важко в європейській історії реалізувати індивідуально. Створюються – в цьому випадку – жіночі організації, які індивідуальні інтереси, індивідуальні цілі, індивідуальні свободи поступово перетворюють на групові. Урешті-решт сама ідея всезагального виборчого права перетворюється на ідею рівного доступу до владних структур кожної групи людей, які виділяються за певними ознаками. У нашому випадку цією ознакою виступає ознака статева. Проте певні ознаки, дані від народження, викликають багато заперечень, наприклад, усі ми знаємо про т. зв. *природний розподіл праці*. Якщо праця розподіляється за природними ознаками, то про яку всезагальну рівність може йтися? І після «сексуальної революції» ХХ ст. Р. Столлер (R. Stoller) запозичує з лінгвістики термін, який позначає те саме – рід, – але використовується виключно в граматичних конструкціях. Тобто в масовій свідомості це поняття не мало б ототожнюватися з біологічними ознаками. Здавалось би, йшлося про щось інше, а саме про соціокультурні ознаки. Однак, скільки не повторюй «халва», в роті солодке не стане.

Візьмемо, наприклад, уже згадуваний нами журнал «Спільне», а саме число «Гендер і праця». Це дійсно професійно зроблене число, яке досягає тих цілей, які й автори, й упорядники собі поставили. Але продивимося зміст. Він складається з п'яти рубрик: «Гендер і клас», «“Жіноча” і “чоловіча” робота», «Жінка в історії», «Сексизм і капіталізм» та «Соціальна політика і гендерна рівність». У трьох з них бачимо традиційні («біологічні») назви, а що стосується першого та останнього розділів, то ось назви статей першого розділу: «Фемінізм, капіталізм і підступність історії», «Ніхто за нас, крім нас самих – робітничого класу – не відповідає», «На жіночому дні», «Клас видалено». І в останньому: «Символом ісламського фемінізму став хіджаб, за право носити який боролися жінки», «Жінки і Марікана: фоторепортаж», «Скандинавська утопія? Гендерна рівність і трудові vs. репродуктивні ресурси у Швеції», «Життєздатні альтернативи (уринок із книги “Уявляти реалістичні утопії”» та «Реалістична утопія про гендерну рівність: симпозіум українських експерток і експертів». Чотири з дев'яти назв стосуються або жінок, або фемінізму. Інші – достатньо сумнівні в цьому плані (маються на увазі саме і тільки назви). Звичайно, є праці, де гендерні дослідження залишаються гендерними дослідженнями, проте в переважній більшості з них йдеться про тривіальну рівність чоловіків та жінок із заміною сексуального роду граматичним. Незважаючи на те, що гендерні дослідження, так само як і гендерна практика, з'явилися якщо не в ліберальних суспільствах – що є ідеальним типом, – то в суспільствах, що розвивалися в бік лібералізації, на сьогодні вони не відзеркалюють ліберальної ідеї.

Індивідуальність можна протиставити соціальності як загальності, що зовсім не означає те, що індивідуальність позбавлена соціальності, а соціальність можлива поза індивідуальностями. Це протиставлення висвітлює реальну опозицію необхідності та свободи, держави і громадянського суспільства. Становлення демократії в Стародавній Греції також відбувалося шляхом лібералізації: у 462–461 рр. до Р. Х. Ефіальт в Афінах ціною власного життя проводить реформу, що зводить роль аристократичного ареопагу нанівець, функції якого переходять до ради п'ятисот. Участь у цій раді була можливою й для бідніших прошарків вільних людей. Крім того, Периклом було введено платню за виконання обов'язків судді, що знімало майновий ценз на виконання державної служби. За реформами Перикла навіть зевгіти могли отримати посаду архонта [6, с. 90–91].

Про що свідчить цей процес античної демократизації? Можна зупинитися на двох моментах. Перший, хоча хронологічно він – другий. Процес демократизації є процесом набуття суспільної цінності індивідуальних – у тому числі природних – якостей людини. Людина визначається не тільки і не стільки приналежністю до стану аристократії, скільки особистими здібностями, в політичному плані – здатністю до державної діяльності. І суспільству це вигідно, тому що воно може споживати будь-які здібності, будь-яких людей, без будь-яких обмежень. Не випадково ці роки – V–IV ст. до Р. Х. – у розвитку, насамперед Афін, отримали статус давньогрецької культурної класики. Проте чи не так було і в архаїчному суспільстві?

Другий момент, на якому варто зупинитися, створює умови для першого. У первісному суспільстві, оскільки воно вже було людським суспільством, безумовно є соціальні моменти, які перебувають на етапі становлення. Основним відношенням було відношення рід – індивід. Воно залежало й від ступеня розвитку власне соціальних моментів роду, наприклад, від готовності жертвувати собою з боку сильних особин заради всього роду та від якостей самих особин. А ось ці якості були суто природними, й вони були в основі первісного розподілу праці. Зрозуміло, що це були ознаки вікові та статеві. До них можна додати й фізичну розвиненість особини. Тобто відносини родового та одиничного були безпосередніми – особина уособлювала родові соціальне, яке в її активності проявлялося індивідуально назовні. Перехід від господарства, що привласнює продукт природи, до господарства, що переробляє продукт, тобто фактично до виробничого господарства, є водночас переходом від хтонічних міфів до героїчних, від матріархату до патріархату [7, с. 14]. У цей час спостерігається і розшарування суспільства. Не занурюючись у подробиці, відзначимо, що ті соціальні групи, які виникають у результаті цього процесу, є проміжною ланкою між цілісною соціальністю (родом, племенем) та окремими людьми. Це і є те часткове, яке перебирає на себе функції загального, відчужуючись від нього та видаючи себе за нього. Фактично наступний етап – антична демократизація – є поверненням до вихідного становища, звичайно, залишаючи проміжні ланки, проте не надаючи їм вирішальної ролі створення відносин «загальне – одиничне». Саме якості індивідів мають грати першу скрипку в діяльності цих проміжних ланок.

Не маючи на увазі дати навіть стислий історичний нарис взаємодії загального, часткового та індивідуального, яка була різною в різні історичні епохи, повернемося до другої половини XIX ст.,

коли була оприлюднена ідея всезагального виборчого права. Ідеологія класичного лібералізму досягла своєї кульмінаційної точки та почала обертатися на власну протилежність. Індивідуальні інтереси, індивідуальна свобода починають підмінюватися груповими інтересами та, відповідно, груповою свободою. На місці всезагального виборчого права індивідів з'являється всезагальне виборче право різних угруповань. Причому в різних галузях, але, насамперед, у царині політики, яка все більше впливає на інші форми активності людського духу, поступово витісняючи релігію. На місце релігійної ідеології приходить політична. Посилюється боротьба за вплив на цю галузь. Водночас спостерігається виникнення та стрімкий злет політичних партій. Людина шукає певних ідентитетів – їй уже замало бути просто людиною, особистістю, вона має належати для піднесення власного суспільного статусу до певної групи: політичної, етнічної, релігійної, мовної, гендерної тощо.

Ідеологія панування часткових, групових, інтересів стає домінантною в багатьох суспільствах. Відомо, що одним з основних питань будь-якої політичної ідеології є «питання про міру та спосіб регулюючого впливу держави на суспільні процеси» [9, с. 96]. Переосмислюється роль держави – як і колись, вона починає втручатись у приватне життя, перерозподіляє людські доходи, стежить за тим, щоб рівень окремого індивіда не впав нижче від певного, встановленого нею рівня – починається епоха соціальних держав. Ця соціальність втілена в ідеологію соціалізму, який і оголошує вищою цінністю групові, зокрема державні, інтереси.

Повертаючись до гендерних питань, варто зазначити, що вони порушуються насамперед мислителями лівої орієнтації, тобто схильними до абсолютизації групових інтересів, до надання переваги груповій свободі відносно індивідуальної. Тобто історичний маятник, про який писав князь Кропоткін, хитнувся від лібералізму в бік соціалізму [5, с. 280]. Узагалі, ідеологічно дуже важко визначити межі запровадження ідей, що абсолютизують саме групове начало. Це, звичайно, й традиційно соціалістичні суспільства Північної Європи, такі як Норвегія, Швеція, Данія. Можна сказати, що організації, які беруть на себе відповідальність за відстоювання інтересів певних груп – т. зв. організації громадянського суспільства, які виборюють інтереси, насамперед, певних груп населення, в цьому випадку – жіночих, також традиційно сильні в ліберальних суспільствах, таких як США та Канада.

У чому ж бачать перевагу ті, хто відстоює інтереси саме жінок по всьому світу? Наприклад, Всесвітній економічний форум (ВЕФ)

запропонував (дослівно – запропонувала!!!) кількісний вимірочувач рівності *статей* – т. зв. Індекс *гендерної нерівності*» (курсив мій. – С. К.) [11]. Тобто залишимо всі столлерівські виверти й будемо говорити про рівність чоловіків та жінок, як це у всьому – чи майже у всьому – світі й відбувається.

У 2003 р. Білорусь належала до держав, де представництво жінок у парламентах становило 5–9,9 %, тоді як США – до групи країн, де цей відсоток (для нижньої палати) становив 10–14,9 % [12]. У 2007 р. у США цей показник становив 16,6 % [13], а в Білорусі у 2009 р. – 38,5 % [14]. Якщо брати до уваги позитивний вплив на загальне (суспільство) в цілому цієї динаміки, то можна сказати, що такого індексу просто недостатньо для будь-яких висновків. Отже, не можна абсолютизувати групові досягнення для всього суспільства. Тобто не будемо надто пишатися тим, що ці показники в Європі, до якої ми певною мірою належимо, вищі за середні світові.

Цікаво, що жінки переважно обираються до парламентів за пропорційними округами (крім РФ у 1993 р.), причому це стосується як посткомуністичних країн, так і т. зв. «встановлених демократій», де різниця між цими округами ще разючіша, ніж на пострадянському просторі. Тобто кандидата обирають (в ідеалі) не за його особистими якостями, а за програмою тієї партії, яку цей кандидат (або кандидатка) представляють. Обрання жінок до парламентів наприкінці ХХ ст. виглядає так: за одномандатними округами: Німеччина – 11,78 %, Нова Зеландія – 15,38 %, Італія – 9,05 %, Японія – 2,33 %; за пропорційними округами: Німеччина – 28,1 %, Нова Зеландія – 47,27 % (!), Італія – 18,71 % (більш ніж удвічі!), Японія – 8,5 % (майже в чотири рази!) [12].

Усе це наводить на розуміння підстави квотування парламентів за гендерною (статевою, бо в цьому випадку рахуються виключно жінки та чоловіки) ознакою. І така підстава не є ліберальною за власною суттю. У 2012 р. жінки мали 20,3 місць у вищих органах законодавчої влади. Ще в 2011 р. ця цифра була на один відсоток нижчою. Висновки можуть бути різними, тому що даних явно недостатньо, однак у цьому інформаційному полі вони доволі однозначні: «Міжнародне співтовариство рухається вперед до гендерної рівності у парламентах». Далі найцікавіше – а за допомогою яких засобів воно нібито рухається вперед? Частково цей процес є результатом введення в багатьох країнах квот на представництво жінок серед депутатів. У 2012 р. парламентські вибори відбулися в 48 країнах. У 22 з них використовувалися квоти, які й призвели до того, що кількість жінок серед законодавців збільшилася до

22–24 %. Там, де не вживалася система квот, жінки отримали на виборах до парламентів не більше 12 % місць [15]. Тобто зрозуміло, що, по-перше, індивідуальний інтерес підміняється груповим, а по-друге, що за допомогою певних засобів та прийомів можна відкоригувати волю виборців. Ідеться фактично про маніпулювання не тільки масовою свідомістю, а й голосами виборців. Порушується один з основних ліберальних принципів, який стверджує, що головною цінністю має бути *індивідуальна* свобода. Підміна ж її свободою групи поглинає та заперечує саму свободу індивідів, так само як і підміна індивідуального інтересу інтересами групи зводить нанівець усі спроби задоволення індивідуального інтересу.

Далі спробуємо з'ясувати, яким чином задоволення часткового інтересу сприяє задоволенню інтересу загальносуспільного – мається на увазі інтерес будь-якого конкретного суспільства. Зрозуміло також, що в цьому випадку можна взяти лише один-два довільних параметри. За основу, знову ж таки, буде взято груповий інтерес, в основі якого лежать природні особливості (статеві). Хоча треба зауважити, що висновки про співвідносність часткової та загальної свободи, задоволення часткових та загальних інтересів можна екстраполювати практично на будь-який клас часткових інтересів. З цього приводу й писав А. де Токвіль про політичні партії: «Партії – це зло, що притаманне демократичному врядуванню, ... в діяльності цих партій приватні інтереси, які завжди грають найважливішу роль у політичній боротьбі, вдало маскуються під суспільні. Буває, що ті, хто діє задля цих приватних інтересів, самі не усвідомлюють цього» [10, с. 144–145]. Тобто часткові, групові інтереси видаються за загальносуспільні, що, за французьким мислителем, – норма. Але що суспільству дає така підміна?

Візьмемо два параметри, достатньо важливі для будь-якого суспільства. Це суїцидальність та народжуваність. Розглянемо країни, в яких було введено гендерні квоти, такі як Фінляндія (Скандинавія, лідер у введенні подібних квот – 41,5 % жінок у парламенті у 2012 р.), Словенія (Центрально-Східна Європа), Куба (Латинська Америка), та порівняємо їх за зазначеними показниками з країнами, у яких не було введено подібних квот. У Фінляндії у 2010 р. було зареєстровано 17,6 випадків суїциду на 100 тис. населення, з них 27,2 випадків – чоловіки та 8,6 – жінки [16]. У Люксембурзі, країні, що належить до т. зв. другої групи країн з розвиненим гендерним законодавством, де представництво жінок у парламенті нижче 30 % [17], зареєстровано у 2008 р. 7,8 випадків суїциду на 100 тис. населення, з яких 13,2 припадає на

чоловіків і 2,9 – на жінок [16]. У Словенії (всі дані по суїциду взято з того ж джерела) цифри такі: 21,9; серед чоловіків – 34,6; серед жінок – 9,4. У сусідній Словаччині, яка належить до тієї ж другої групи, що й Люксембург, кількість випадків суїциду становить 10,3, з них чоловіки – 19,8, жінки – 1,9. На Кубі цифри такі: 12,3; 19,0; 5,5 відповідно. У сусідній Домініканській Республіці – 2,3; 3,9; 0,7 відповідно. Щонайменше, про що тут можна сказати, що гендерні квоти не допомагають подолати проблему суїциду.

Якщо ж узяти народжуваність, то Фінляндія посідає 187 позицію – тут народжується 10,38 дітей на 1000 осіб. Люксембург посідає 169 позицію з результатом 11,73, Словенія – 211 позиція з результатом 8,97 дітей на 1000 населення, а Словаччина – 183 позицію з результатом 10,80. Куба займає 175 позицію, тут народжується 11,13 дітей на 1000 осіб, а в Домініканській Республіці – 85 позиція у світі з результатом 22,39. До речі, середньосвітовий показник – 19,86, що є сотою позицією [18].

Отже, можна побачити певну тенденцію до скорочення народжуваності із збільшенням представництва жінок у парламентах. Оскільки не порівнювалися всі країни за цим параметром, то можна зробити висновок, що гендерне квотування в парламентах принаймні не сприяє вирішенню демографічних проблем, скоріше загострює їх, так само воно не сприяє зменшенню випадків суїциду. Тобто переважне задоволення групового (гендерного) інтересу не сприяє вирішенню загальносуспільних проблем, принаймні в зазначених аспектах. В ім'я чого тоді здійснюється така підміна суспільного інтересу груповим? В ім'я справедливості? Але справедливість не визначається кількістю місць у парламенті.

З другого боку, розвиток групової свободи, задоволення групового (гендерного, статевого) інтересу гальмує розвиток індивідуальної свободи, стримує задоволення індивідуальних інтересів. Усе це змушує переглянути існуючий стан речей, можливо, скасувати квоти там, де вони є, задля вільного розвитку кожної особистості.

Список літератури

1. Аристотель. Никомахова етика // Аристотель. Собрание сочинений : в 4 т. – Т. 4 ; [пер. с древнегреч. Э. Радлова, В. Библина]. – М. : Мысль, 1983. – С. 63, 238, 259. 1097b11, 1162a17, 1169b18.
2. Аристотель. Політика / Аристотель ; [пер. з давньогрецьк. О. Кислюка]. – К. : Основи, 2003. – С. 17. – 1253a2.
3. Баткин Л. М. Итальянское возрождение в поисках индивидуальности / Л. М. Баткин. – М. : Наука, 1989. – 272 с.
4. Гендер і праця. – Спільне / ред. Т. Марценюк, А. Рябчук – К. : Оптима, 2013. – № 6. – 206 с.
5. Кропоткин П. А. Нравственные начала анархизма // Этика / П. А. Кропоткин. – М. : Политиздат, 1991. – С. 280.
6. Куманецкий К. История культуры Древней Греции и Рима / К. Куманецкий. – М. : Высшая школа, 1990. – С. 90–91.
7. Лосев А. Ф. Античная мифология в ее историческом развитии / А. Ф. Лосев. – М. : Гос. уч.-пед. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1957. – С. 14.
8. Маркс К. Тезы про Фейербаха / К. Маркс, Ф. Энгельс // Збір. тв. – Т. 3. – вид. 2-ге. – С. 4.
9. Рябов С. Політологія: словник понять і термінів / С. Рябов. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – С. 96.
10. Токвиль А. де. Демократия в Америке / А. де Токвиль ; [пер. с англ. В. Т. Олейника, Е. П. Орловой, И. А. Малаховой и др.]. – М. : Прогресс, 1992. – С. 144–145.
11. Женщины в политике: мировой обзор [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0563/reprod01.php>. – Назва з екрана.
12. Сравнительный анализ участия женщин в работе политических партий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.genderstudies.info/politol/3.php>. – Назва з екрана.
13. Никовская Л. Женщины в политике «за» и «против» [Электронный ресурс] / Л. Никовская. – Режим доступа: http://www.spravedlivie.ru/i_ghenthiny_v_politike_za_i_protiv.htm. – Назва з екрана.
14. 100 фактов про белорусских женщин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.tut.by/society/217983.html>. – Назва з екрана.
15. В странах Европы показатели представленности женщин в парламентах выше среднестатистических [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=19180#UaLmnNJU-Qw>. – Назва з екрана.
16. Суицидальная карта мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lossofsoul.com/DEATH/suicide/countries.htm>. – Назва з екрана.
17. Опыт гендерного квотирования в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sdwomen.ru/history/104-opyt-gendernogo-kvotirovaniya.html>. – Назва з екрана.
18. Рождаемость в странах мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://iformatsiya.ru/tab1/15-koyefficient-rozhdaemosti.html>. – Назва з екрана.

S. Kyselov

POLITICAL FREEDOM: DILEMMAS OF INDIVIDUAL AND SOCIAL

The article deals with the interdependence of individual and group freedom, individual and group interests. We consider the social implications of gender quotas in parliament.

Keywords: individual freedom, gender, quotas.

Матеріал надійшов 10.01.2014